

Чернівці, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ	5
1.1. Поняття та характеристика методології в психології.....	5
1.2. Етапи розвитку методології у психології.....	14
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	21
2.1. Характеристика сучасного наукового знання.....	21
2.2. Основні етапи побудови психологічних теорій.....	24
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	32
3.1. Особливості дослідження психіки в контексті різних підходів.....	32
3.2. Особливості інтерпретації психічних явищ.....	37
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45

ВСТУП

Із розгортанням науково-технічного прогресу, який тягне за собою ускладнення всіх форм суспільного життя, найрізноманітніших видів громадської та професійної діяльності, неухильно підвищується значущість нових методологічних підходів до вивчення психології. Відповідно, зростає потреба людини і суспільства не лише в осягненні законів розвитку зовнішнього, предметного, світу, а й у пізнанні самих себе, власних ресурсів і можливостей, а також тих “закутків” індивідуальної і колективної душі, непізнаність яких може становити потенційні ризики та загрози як для безпеки життєдіяльності самих людей, так і для світу, в якому вони живуть.

Особливо нагальною є потреба самопізнання, а відтак і самовдосконалення в суспільствах, до яких належить і сучасне українське, – у тих, котрі переживають так званий перехідний період: прощаються зі своїм тоталітарним минулим, змінюють усталений устрій життя і систему цінностей, прагнуть в історично короткі строки вийти на рівень новітніх цивілізаційних досягнень.

Підвищений інтерес до соціально-психологічного знання закономірно породжує, своєю чергою, попит на відповідну навчальну і навчально-методичну літературу. Необхідно зазначити, що його сьогодні в Україні вже значною мірою задоволено. Цьому прислужилися ґрунтовні підручники та навчальні посібники, авторами яких є такі відомі українські вчені, як М.Корнєв і А. Коваленко, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик та ін.

З огляду на вищевикладене, вважаємо тему курсової роботи «Психологія – наука, професія та послуга ХХІ століття» своєчасною та актуальною.

Об’єктом дослідження є методологічні підходи у психології.

Предметом дослідження є визначення особливостей методологічних підходів у психології.

Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі етапів розвитку методології в психології.

Нами визначено такі завдання курсової роботи :

1. Визначити теоретичні підходи до проблеми вивчення методологічних підходів у зарубіжній та вітчизняній психології
2. Визначити психологічні умови методологічних підходів у психології.
3. Розкрити особливості дослідження психіки в контексті різних наукових підходів.

Сучасні наукові досягнення у дослідженні аспектів психології методологічних підходів має Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. Наукові діячі М.Боришевський, Н. Волошко, З. Кісарчук, О. Кокун, С. Максименко, Н.Максимова, К.Мілютіна, В.Піскун займаються дослідженням питань з особливостей інтерпретації психічних явищ. Важливим завданням, на яке спрямована діяльність інституту, є розробка теоретико-методологічних засад психологічної науки з урахуванням сучасних світових тенденцій її розвитку.

Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний зміст роботи викладено на 48 сторінках, із них основного тексту – 41 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Поняття та характеристика методології в психології

У науковій сфері існують різні підходи до визначення поняття «теорія» та її характерних ознак. Теорію можна розглядати як: ключову функціональну підсистему загальної наукової системи; універсальну частину наукового знання, яка виступає головною одиницею його аналізу; відображення сутності об'єктів та явищ об'єктивного світу; перевірені практикою положення, які відрізняються від гіпотез і охоплюють як окремі науки, так і різні сфери знання; велику область знань, яка виявляє закономірності розвитку та функціонування певних явищ матеріального й духовного світу, пояснює ці явища та спрямована на поступове вдосконалення природи, суспільних відносин і самої людини; механізм особливої когнітивної структури, що забезпечує збереження, передачу та розвиток наукового знання разом із методами пізнання; специфічну форму пізнавальної діяльності, унікальну для науки і не властиву іншим способам пізнання; концептуальну систему, яка дозволяє відображати закономірності функціонування та розвитку реальних систем; а також результат пізнання, де акцент робиться не лише на структурі чи процесі, а на процесі формування самих теорій [2, с. 41].

Теорію часто трактують як організовану систему категорій і законів, яка відображає суттєві характеристики об'єкта дослідження в цілому, тобто забезпечує його цілісну характеристику. Вона виникає на основі значного розвитку емпіричних знань про певну сукупність явищ і включає різні елементи, які представляють більш прості форми наукового пізнання.

Теоретична проблема постає тоді, коли розглядається цілісність об'єкта як знання про нього в комплексі.

Структура теорії визначається низкою ключових факторів:

Принципи – вони об'єднують усі підсистеми теорії, формуючи єдину наукову систему, і виступають вихідним пунктом концепції певної галузі знання. Принципи підкреслюють сутність об'єкта на всіх рівнях і за будь-яких умов, синтезуючи поняття, закони та судження теорії. Вони постійно уточнюються і розвиваються в процесі дослідження, остаточно закріплюючись на завершальній стадії пізнання. Пізнавальна цінність дослідження визначається істинністю принципів, а не лише ступенем їх конкретизації. Теорія може спиратися на один або кілька принципів одночасно.

Закони, виявлені науковим шляхом, діють у рамках визначеної області та відображають стійкі й суттєві зв'язки між явищами. Вони бувають різного рівня загальності та системно описують явища, що охоплюються теорією, а також їхні взаємозв'язки [1, с. 61]. Зазвичай основні закони є незалежними і не виводяться з інших, а закони нижчого порядку виводяться з них, зберігаючи самостійність та доповнюючи ієрархію. Незважаючи на нижчу ієрархічну позицію, ці закони мають не менше значення для пояснення сутності явищ, ніж принципи. Принципи та основні закони формують ядро теорії, розкриваючи ключові властивості об'єктів, явищ і наукових фактів, що охоплені дослідженням.

Судження – логічна форма мислення, яка може стосуватися як наукових, так і донаукових знань, включно зі здогадками, гіпотезами та науковими висновками. Судження дозволяють формулювати твердження або заперечення щодо явищ і об'єктів, а письмово вони представлені у вигляді речень, що слугують засобом вираження самої теорії.

Поняття – основна форма мислення, що фіксує загальні властивості об'єктів, їхні ключові зв'язки та взаємодії. Вони концентрують наукові дані теорії, визначені у відповідних законах, і включають перевірені практикою

факти. Поняття дозволяють абстрактно уявити результати пізнання певної предметної сфери та виділити її істотні характеристики [1, с. 66].

Формальні елементи, такі як розрахунки, логічні символи, формули та правила, також є складовою частиною теорії.

Кожна теорія виконує певні функції, які відображають новий рівень знання. Різні автори трактують функції теорії по-різному, проте всі вони спрямовані на пояснення явищ, узагальнення знань та розвиток наукового пізнання.

За А. Ракітовим, наукова теорія виконує кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, евристичну, яка полягає у здатності продукувати нові знання; по-друге, епістемологічну, тобто функцію відображення окремих фрагментів дійсності; і, по-третє, генетичну, що забезпечує передачу та збереження накопиченого наукового знання.

Г. Рузавін, виходячи з системного підходу до розуміння теорії, виділяє чотири її основні функції: інформаційну, яка передає дані про явища; системоутворюючу, що формує цілісну структуру знань; прогностичну, що передбачає розвиток явищ на основі наявної теорії; та пояснювальну, яка розкриває причинно-наслідкові зв'язки у вивчених процесах.

І. Андрєєв пропонує додати ще дві важливі функції: практичну, що підкреслює тісний зв'язок теорії з практикою, та методологічну, оскільки наукові теорії вирішують ключові методологічні завдання, сприяючи розвитку науки в цілому та поповнюючи її новими знаннями.

Л. Баженов виділяє чотири відносно самостійні функції теорії. Перша – описова, що пов'язана зі створенням мови для опису емпіричних даних, інтерпретацією показань приладів і всього, що дозволяє формувати експериментальні закони. Друга – пояснювальна, яка надає можливість осмислювати явища та процеси. Третя – віщувальна, або прогностична, що передбачає відкриття нових фактів на основі вже встановленої теорії. І четверта – синтезуюча, що проявляється у прагненні до принципової простоти та максимального узагальнення знань [4, с. 134].

Філософська та методологічна література підкреслює взаємозв'язок між теоретичним і емпіричним знанням, заперечуючи існування «чистих» емпіричних фактів, які не містять у собі теоретичного навантаження. На всіх етапах формування теоретичного знання чуттєві дані та емпіричні факти переплітаються з теоретичними поняттями та припущеннями. Межа між емпіричним і теоретичним є умовною, адже вони виступають лише як два аспекти розвитку наукового знання, у тому числі і теорії.

Водночас, теоретичний рівень пізнання не зводиться до простого накопичення та систематизації емпіричних фактів, а становить якісно новий рівень наукового знання. Під час побудови наукової теорії інформація, отримана з емпіричних даних, перетворюється на серію ідеалізованих моделей, між якими встановлюється логічний зв'язок, і перевіряється істинність кожного елемента нової теорії. Теоретичний рівень пізнання має певну самостійність, оскільки нові теоретичні конструкції можуть виникати і у результаті вирішення суто теоретичних проблем, які не пов'язані безпосередньо з емпіричними даними.

У такому контексті нове наукове узагальнення є способом вирішення конфлікту між реальною практикою освоєння дійсності та попередніми теоретичними уявленнями.

Методологія та її значення у пізнавальному процесі

Необхідність у методології виникає тоді, коли постає нова проблема (незалежно від рівня її розкриття) та існує певна теорія, але немає чіткого розуміння, як її вирішити. У таких випадках старі методи, підходи або способи мислення виявляються неефективними, а нових ще не сформовано. Методологія стає ключовим інструментом, що дозволяє організувати наукове пізнання, визначити шляхи розв'язання проблем і оптимізувати розвиток теорії.

У методологічній практиці виділяють кілька типових ситуацій. По-перше, це випадки, коли завдання постає у конкретній науці, але не може бути вирішене в межах існуючої нормативної сфери, і тоді для його

розв'язання шукають підходи та засоби в інших галузях науки. По-друге, нові завдання можуть формуватися у даній науці на основі діяльності та досвіду, здобутого в інших наукових сферах. По-третє, методологічна практика включає ситуації, коли виникає потреба у формуванні нової нормативної сфери, що, своєю чергою, стає підґрунтям для створення нової науки [5, с. 233].

Методологія визначається як наука про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. Вона виступає як внутрішній компонент будь-якої діяльності, регулює процеси пізнання та забезпечує їхню логічну організацію. Методологія – це система пізнавальних та загальнотеоретичних принципів, що визначають програму та способи дослідження, регламентують організацію знань і способи їх здобуття.

Методологія науки, у свою чергу, являє собою систему знань про принципи побудови наукового пізнання, форми та методи його організації, а також способи оцінки ступеня обґрунтованості та верифікованості знань, здобутих у процесі дослідження природних і соціальних явищ. Вона спеціально вивчає сам процес наукового дослідження, його прийоми, методи та інструменти пізнання. Методологія науки включає сукупність загальних принципів і методів, що застосовуються в наукових дослідженнях, та забезпечує логічну організацію, структуру і ефективність наукової діяльності [3, с. 139].

Згідно з В. Рибалкою, сучасна методологія виконує низку ключових функцій:

Соціокультурну, яка аналізує сенс наукової діяльності, її взаємозв'язок з іншими видами діяльності, роль у розвитку суспільства, а також значення наукових досягнень для матеріальної та духовної культури;

Орієнтовно-спрямовуючу, що забезпечує основу для вибору напрямів теоретичної та практичної діяльності;

Стимулюючу, яка каталізує процес пізнання, сприяє критичному осмисленню наукових ідей, розвитку культури мислення, розширенню світогляду та формуванню творчої особистості дослідника;

Організаційно-структурну, що відповідає за організацію та систематизацію наукового знання, синтезуючи його через розробку загальнонаукових принципів, підходів, категорій, понять, методів і технологій;

Евристичну, яка забезпечує можливість переносу принципів, підходів, категорій, понять, методів і технологій з однієї науки в іншу за необхідних умов;

Прогностичну, що допомагає оцінювати перспективи розвитку науки, окремих теорій, наукових шкіл і течій, а також визначати найбільш ймовірні шляхи досягнення наукових результатів;

Проективну, що передбачає розробку комплексних досліджень і обґрунтування цільових програм;

Інтерпретаційну, яка забезпечує філософське та світоглядне осмислення наукових даних;

Науково-дослідницьку, що визначає об'єкт і предмет наукової діяльності та їхнє взаємозв'язування;

Конструктивну, яка коригує дії дослідника, підвищуючи ефективність наукового пізнання [7, с. 44].

Таким чином, методологія виступає як універсальний інструмент наукового пізнання, що формує логіку дослідження, сприяє розвитку науки та забезпечує системність і ефективність наукових процесів.

На етапі реалізації наукової теорії зазвичай впроваджуються нові поняття, методи обробки даних та інші інструменти, які дозволяють ефективно розв'язувати поставлені завдання. Методології реалізації теорії поділяють на загальні, що не уточнюють місце чи умови застосування, та спеціальні, орієнтовані на конкретну наукову ситуацію. Сьогодні в науковій

практиці спостерігається певний розрив між потребами науки у методологічних розробках та наявністю достатніх засобів їх забезпечення.

Сучасні психологи часто сприймають методологію як щось зовнішнє, чужорідне або непотрібне, хоча вона повинна становити важливу основу підготовки, навчання та практичної діяльності фахівців. Існують суттєві протиріччя між потребами науки у методологічній регуляції та стихійним емпіричним пошуком методологічних принципів. На емпіричному рівні дослідник часто будує або підбирає для себе власну методологію – певний порядок дій, спрямований на досягнення особистих цілей. Проте ситуація кардинально змінюється в умовах системних досліджень, коли необхідно інтегрувати роботи різних напрямків, щоб досягти єдиної кінцевої мети.

При цьому важливо враховувати специфіку кожного дослідницького напрямку. У таких випадках індивідуальні методики стають недостатніми, і потрібні більш узагальнені та узгоджені підходи.

Загальні питання методології стосуються не самого об'єкта або явища, а діяльності навколо нього – тобто дослідницької діяльності як такої. Метою методології є не лише здобуття нового знання про об'єкт, а й удосконалення способів його вивчення, а також реорганізація власної наукової практики, щоб надати їй більш адекватної форми та змісту [6, с. 19].

Основне завдання методології полягає у пошуку, фіксації та трансляції конкретних зразків наукової діяльності, як успішної, так і менш вдалої. Не менш важливим завданням є узагальнення, систематизація та структуризація досвіду методологічної діяльності, накопиченого у різних наукових практиках. Кожна наука створює власні методологічні засоби для вирішення своїх специфічних завдань.

Важливо чітко розмежовувати і організаційно оформляти компетенції загальної та спеціальної методології як двох самостійних, але взаємопов'язаних сфер наукової діяльності.

Серед основних проблем загальної методології виділяють:

- визначення предмета загальної методології науки;

- побудову методологічної картини науки;
- виділення методологічної діяльності вчених на відміну від предметної;
- фіксацію та опис конкретних зразків методологічної практики;
- типологізацію методологічної діяльності вчених;
- формулювання основних методологічних засад і регуляторів, які керують процесом наукового пошуку [8, с. 45].

Конкретні завдання методології включають:

- визначення напрямів і програм досліджень;
- забезпечення коректної постановки наукових проблем;
- розробку методів та інструментів дослідження;
- забезпечення дослідників інтелектуальною технікою наукової діяльності;
- пошук загальних підходів до дослідження;
- визначення стратегії наукового пошуку;
- корегування ходу досліджень відповідно до предметного змісту;
- виявлення принципової структури та основних ліній взаємозв'язків у об'єкті;
- розробку критеріїв оцінки наукових досліджень;
- обґрунтування предмета дослідження.

Таким чином, методологія виступає як ключовий інструмент систематизації, планування та регуляції наукового пізнання, що забезпечує узгодженість дій дослідників і підвищує ефективність наукової діяльності.

Засоби реалізації методологічної діяльності включають кілька ключових компонентів: спеціальні методи, призначені для розв'язання принципово нових завдань; вибір загальних схем предметної діяльності; а також набір філософських категорій, що забезпечують концептуальну основу діяльності. Особливе значення для розробки спеціальної (предметної) методології мають вибір типів наукових ситуацій, визначення напрямків конкретної методологічної практики та створення нових регуляторів і нормативів, що спрямовують дослідницьку діяльність [10, с. 29].

Традиційно методологічні проблеми охоплюють:

- системний аналіз різних рівнів методології – філософського, загальнонаукового та конкретно-наукового – та відповідних компонентів наукового апарату, таких як філософські передумови, принципи та підходи, категорії, поняття, теорії, концепції, методи й технології;

- дослідження категоріально-поняттєвого апарату науки та її мови;

- аналіз етапів і процедур наукового дослідження, включно з поясненням і доведенням експериментальних даних та їх впровадженням у практику;

- наукове обґрунтування й проектування методів та технологій практичної діяльності.

Проте сучасний розвиток науки, що характеризується диференціацією та інтеграцією знань, породжує нові методологічні проблеми, які потребують підвищеного рівня узагальнення та теоретизації наукового мислення. При цьому слід чітко розрізняти поняття “методологія” та “метод”.

Методологія – це система організації дій у певній сфері діяльності, вчення про систему способів та прийомів дій, загальна теорія методу, або теорія практичного застосування способів діяльності.

Метод – спосіб дії суб’єкта у будь-якій формі діяльності.

У межах даного дослідження можна виділити кілька особливостей логічних взаємозв’язків між теорією та методом:

Теорія є результатом попередньої діяльності (методу), виступає вихідною точкою та передумовою подальшої діяльності.

Основні функції: теорії – пояснення та передбачення з метою відкриття істини, законів, причинних зв’язків; методу – регуляція та орієнтація дослідницької діяльності.

Теорія представляє систему ідеальних моделей, що відображають суть і закономірності об’єкта, тоді як метод – це система регуляторів, правил та передбачень, яка використовується як інструмент подальшого пізнання та впливу на дійсність.

Теорія спрямована на розв'язання конкретної проблеми або вивчення предмета, а методологія – на визначення способів, механізмів дослідження та трансформації цього предмета.

Метою теоретичного дослідження є здобуття нового знання про об'єкт, а методологічного – удосконалення способів сприйняття власної наукової діяльності та розвитку науки, надання їй більш адекватних форм і змісту [9, с. 112].

Таким чином, методологія визначається як теорія методу діяльності суб'єкта. Водночас теорія та метод виступають як дві відносно самостійні форми освоєння дійсності, між якими існує глибокий взаємозв'язок. Створення нової методології завжди пов'язане з формуванням нових теоретичних уявлень та узагальнень, тоді як відкриття нового методу може призвести до перебудови відомих теоретичних концепцій.

1.2. Етапи розвитку методології у психології

В. Маланов виділяє три основні рівні методологічного аналізу наукових досліджень та отриманих знань: філософський, загальнонауковий та конкретно-науковий. Філософський рівень визначається тим фундаментом філософських позицій, який приймає дослідник стосовно вивчених явищ. Сучасний діапазон можливих позицій широкий – від стихійних, інтуїтивних, до усвідомлено обґрунтованих. Для послідовного аналізу та обґрунтування цих позицій необхідна високий рівень філософської підготовки та критичного мислення, оскільки від цього залежить глибина та адекватність наукової інтерпретації явищ.

Загальнонауковий рівень методології забезпечує визначення критеріїв, за якими організація досліджень та результати оцінюються як наукові та відносно достовірні для конкретного етапу розвитку пізнання. Це дозволяє узгоджувати підходи до досліджень у різних наукових дисциплінах, забезпечуючи міждисциплінарну спільність і стандартизацію процедур.

Конкретно-науковий рівень методології зосереджується на специфіці організації наукової діяльності та аналізу знань у рамках конкретної науки. Саме він регламентує, яким чином слід застосовувати методи та принципи на практиці для отримання результатів, що відповідають предмету дослідження.

Загалом структура методології науки за «вертикальною» моделлю включає:

- рівень філософської методології;
- рівень загальнонаукових принципів та форм дослідження;
- рівень конкретно-наукової методології;
- рівень методики та техніки дослідження, практичної діяльності [13, с. 233].

Філософська методологія виконує функцію загальної світоглядної основи, що дозволяє інтерпретувати результати наукових досліджень у контексті певної картини світу. Вона також здійснює конструктивну критику наукового знання щодо його відповідності методологічним принципам та логіці розвитку науки. У XX столітті для вітчизняної науки такою базою часто виступав діалектичний матеріалізм та закони діалектики, проте сьогодні підхід до філософської методології значно ширший і різноманітніший.

Загальнонаукова методологія спирається на змістовні загальнонаукові концепції (наприклад, теорія еволюції Ч. Дарвіна, концепція управління в кібернетиці, ідея ноосфери П. Тейяра де Шардена), на універсальні концептуальні конструкції (зокрема, загальна теорія систем Л. Бернталанфі) та на логіко-методологічні концепції (структуралізм у мовознавстві та етнографії, структурно-функціональний аналіз у соціології, системний та логічний аналіз). Крім того, вона включає принципи логічної організації, формалізації та балансування наукового змісту, що реалізуються через операції аналізу та синтезу, узагальнення та конкретизації, індукції та дедукції, деструкції та систематизації, а також класифікації [12, с. 378].

Міждисциплінарний характер загальнонаукової методології дозволяє виділяти спільні риси наукової діяльності, які повторюються у різних галузях знань. Водночас конкретно-наукова методологія відображає специфічні принципи та методи роботи в межах конкретної дисципліни, її розробляють спеціалісти даної галузі, враховуючи предмет дослідження та особливості його пізнання.

Конкретно-наукова методологія пов'язана із законами, принципами та методами філософської методології безпосередньо або через рівень загальнонаукової методології. Найбільш практично наближеною до безпосередньої роботи вченого є методико-технологічна складова, яка визначає специфіку досліджень і перетворення предмета конкретної науки. Вона включає конкретні завдання, методи, прийоми, процедури та умови наукової діяльності [11, с. 5].

Філософський рівень методологічних уявлень визначає базові засади світогляду дослідника, що займається пізнанням світу. Такі уявлення можуть узгоджуватися із загальнонауковими методологічними позиціями, проте не виключені й кардинально протилежні точки зору. На цьому рівні аналізу психічних явищ можна виділити низку ключових філософсько-методологічних позицій, які окреслюють підходи до розуміння значення, ролі та сутності психіки, а також причин її виникнення у світі. Найчастіше ці позиції проявляються у відповіді на питання: що є первинною субстанцією всіх явищ у Всесвіті? В залежності від обраної відповіді дослідник може спиратися на такі світоглядні підходи:

Панпсихізм. У цій концепції всі явища світу мають спільну первісну субстанцію, яка є їхньою основою [15, с. 117]. Психічні властивості розглядаються так само, як і матеріальні характеристики, – як невід'ємні атрибути будь-якого явища. Існує різний ступінь "одухотвореності" всіх речей, що формує певну ієрархію цих властивостей.

Ідеалізм. Первісною субстанцією всього суцього вважається духовна основа – загальний розум або персоніфікований Бог. В цьому випадку

матеріальні явища або створюються цим розумом, або є продуктом його сприйняття та мислення. Якщо першооснова світу визначається загальним творчим розумом або Богом, ми маємо справу з об'єктивним ідеалізмом. Якщо ж основою усього є сама свідомість дослідника, діяльність його органів чуття та мислення, тоді йдеться про суб'єктивний ідеалізм, або позицію соліпсизму.

Матеріалізм. В цьому підході первісною субстанцією визнається матерія, що підпорядковується об'єктивним законам розвитку природи. Під впливом еволюційних процесів матеріальні об'єкти набувають нових властивостей – здатності до життя, передачі життєвих функцій іншим організмам. У деяких живих істот формуються специфічні функції та органи, що дозволяють орієнтуватися у зовнішньому середовищі, планувати власні дії та переживати внутрішні стани. Сукупність цих функцій відноситься до сфери психічних явищ. Важливо розрізняти вульгарний матеріалізм, який вважає психіку особливою формою тонкої матерії, та науковий матеріалізм, який трактує психіку як особливу функцію живих організмів, що розвивається через взаємодію з навколишнім світом.

Дуалізм. У цій позиції первоосновами вважаються дві субстанції – матерія (речовина) та психіка (мислення, дух) [14, с. 79]. Вони можуть існувати паралельно, або перебувати у постійній взаємодії. Прихильники дуалізму включають ідеї психофізичного паралелізму та концепції психофізичної взаємодії.

Між цими крайніми філософськими позиціями часто зустрічаються змішані та суперечливі форми, які не завжди усвідомлюються авторами наукових текстів і які важко визначити без ретельного аналізу. Зазвичай ці позиції не формуються явно під час дослідження, проте відображаються у способі тлумачення та пояснення результатів.

До філософського рівня методології також належать питання, пов'язані з вірою та атеїзмом, а також із дискусією про можливості та межі об'єктивного пізнання світу (агностицизм). Ці питання визначають основи

світогляду дослідника та впливають на інтерпретацію психічних явищ у наукових дослідженнях.

Слід підкреслити, що у своїй кінцевій філософській основі будь-який світогляд у тій чи іншій формі спирається на віру. Наприклад, науковець-атеїст, який дотримується позицій наукового матеріалізму, також проявляє особливу форму віри: він переконаний, що природа існує самостійно, незалежно від свідомого втручання людини, та розвивається відповідно до внутрішніх, притаманних їй законів. Дослідник вірить також у те, що ці природні закони можна пізнавати, фіксувати та використовувати як основу для організації наукової і практичної діяльності.

Сучасні наукові дискусії свідчать про те, що суперечки щодо кінцевих філософських підстав віри поки що не дозволяють визначити єдине загальноприйняте рішення [17, с. 289]. Водночас слід зазначити, що серед вчених-натуралістів і серед тих, хто досліджує психічні явища, є глибоко віруючі, релігійні особи. Це не обов'язково перешкоджає проведенню серйозних наукових досліджень. Проте будь-який науковець, організовуючи власні дослідження, свідомо або стихійно змушений спиратися на загальновизнані наукові методи та дотримуватися принципів загальнонаукової методології. Інакше результати його роботи не можуть бути визнані науково обґрунтованими.

Філософський погляд на світ формує готовність дослідника розрізняти і оцінювати:

- а) різні варіанти науково обґрунтованих і ненаукових уявлень, на які може спиратися світогляд людини;
- б) різні підходи і положення загальнонаукової методології.

Традиційно проблеми загальнонаукової методології вивчаються у межах систем знань, які отримали назви гносеологія, епістемологія, а також теорія та логіка наукового пізнання.

Наука розглядається як особлива сфера людської діяльності, метою якої є здобуття нового знання про об'єктивну дійсність. Це знання повинно

відповідати критеріям відносної істинності та постійно уточнюватися і вдосконалюватися разом із розвитком методів наукового пізнання. Історичний аналіз розвитку науки демонструє, що знання ніколи не є абсолютним. Наукові уявлення постійно доповнюються та уточнюються, а у періоди наукових революцій вони можуть зазнавати радикальних перетворень [16, с. 66].

Загальнонауковий рівень методології спирається на низку фундаментальних принципів класичного природничо-наукового дослідження:

Реальність світу. Світ існує об'єктивно, події відбуваються незалежно від нашого спостереження чи знань про них (виняток становлять деякі явища у мікросвіті, у біології, психології та соціології).

Однорідність простору. Простір, у якому відбуваються події, за своїми основними властивостями є ізотропним; явища, об'єкти та процеси підпорядковуються однаковим законам незалежно від місця спостереження.

Безперервність і спрямованість часу. Час рухається від минулого до майбутнього; події незворотні, наслідки не можуть передувати причинам.

Причинно-наслідкові зв'язки. Явища у світі взаємопов'язані та не існують абсолютно ізольовано; кожна подія є наслідком певних причин і сама може бути причиною подальших подій.

Ці загальнонаукові принципи забезпечують основу для організації досліджень і визначають стандарти обґрунтованості наукового знання.

Закони, які регулюють причинно-наслідкові зв'язки між усіма явищами та подіями у світі, є об'єктивними та пізнаваними. На основі цієї системи припущень, свідомо або стихійно, формується світогляд сучасних науковців, що займаються природничими науками. З таких світоглядних позицій логічно випливають вимоги до знань, отриманих у процесі наукового дослідження: результати повинні мати інваріантний характер, тобто залишатися незмінними незалежно від просторових, часових або суб'єктно-об'єктних змін.

Сучасна наука переживає певну кризу пізнання, що пов'язана зі швидкими та глобальними змінами у методології й обсязі наукового знання. Кількість дослідницьких методів постійно зростає, при цьому вони стають все більш опосередкованими, а підтвердження теорій і гіпотез часто здійснюється через непрямі або складні процедури. Дослідження все частіше проводяться у міждисциплінарних сферах, охоплюючи явища, які значно віддалені від повсякденного досвіду людини, як-от квантова фізика, космологія чи нейронаука.

У соціальних та гуманітарних науках з'являються нові критерії "науковості", що відображають специфіку об'єктів та методів цих сфер пізнання. Паралельно зростає значення знаково-символічних засобів, у яких фіксуються результати наукової діяльності: таблиці, графіки, моделі, формули, схеми та інші представлення знання, що дозволяють передавати інформацію більш опосередковано, але точніше [20, с. 72].

У результаті сучасні наукові знання стають менш однорідними у порівнянні з традиційними уявленнями про "науковість". Це обумовлено зростанням міждисциплінарності, ускладненням методів дослідження, підвищенням ролі абстрактних моделей та опосередкованих доказів. Тобто критерії того, що вважається науково достовірним, постійно розширюються та трансформуються відповідно до сучасних умов розвитку науки.

РОЗДІЛ 2.

ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

2.1. Характеристика сучасного наукового знання

У межах наукового дослідження важливо визначити, які типи знань формуються всередині кожної окремої наукової дисципліни. Наукове пізнання базується на двох основних джерелах: по-перше, на безпосередніх чуттєвих даних, отриманих через особисте спостереження подій і явищ у світі; по-друге, на раціональних формах опрацювання та систематизації цих даних, що дозволяє пояснювати і структурувати отриману інформацію.

Раціональні знання здобуваються через мову та інші знаково-символічні системи, що надає їм суспільного, узагальненого і конвенційного характеру. Вони можуть бути верифіковані спільнотою науковців і використовуються як загальноприйняті засоби наукового обміну. Результатами наукового пізнання традиційно виступають два типи знань: факти, які є наслідком емпіричного, дослідного вивчення явищ, та теорії, що представляють собою системи пояснень цих фактів.

Наукові факти і теорії фіксуються в різний спосіб: у ході дослідних процедур та через знаково-символічні засоби. Факти належать до сфери описових знань і являють собою зафіксовані спостереження подій та явищ, що були безпосередньо виявлені або зареєстровані за допомогою приладів і інструментів. Об'єкти та процеси, що спостерігаються, характеризуються власним складом, структурою, властивостями та взаємозв'язками, які можуть бути виявлені і систематизовані (Р. Ільясов). Важливо проводити чітку диференціацію між науковими фактами, що підлягають строгій перевірці, і ненауковими фактами, які виникають випадково або внаслідок хаотичних спостережень. Наукові факти, як правило, реєструються за допомогою точних вимірювань, проходять оцінку надійності, валідності та статистичної значущості.

Ненаукові факти можуть виникати як результат непослідовних або неструктурованих спостережень. Сучасні наукові дані все більше залежать від методів їх отримання, тобто факт є функцією як властивостей об'єкта, так і операцій, які проводяться з ним. Найбільш узагальненою формою наукового знання є теорія – внутрішньо логічно узгоджена система знань про певні аспекти реальності. Теорії виконують ключові функції у науковому пізнанні: вони пояснюють і передбачають явища та події, а також забезпечують теоретичне узагальнення наявних фактів і спостережень.

Важливо розрізняти типи наукових узагальнень: емпіричне узагальнення об'єднує явища та об'єкти на основі безпосередньо спостережуваних або вимірюваних характеристик, тоді як теоретичне узагальнення інтегрує явища з позицій єдиного способу пояснення їхніх структурних, функціональних або генетичних особливостей [18, с. 333].

До складу наукової теорії входять взаємопов'язані компоненти: насамперед, емпірична база, що складається з фактів і закономірностей, отриманих у процесі дослідження. Ця база визначає предметну віднесеність теорії. Додатково до неї входять умовні припущення у формі гіпотез, законів, аксіом, постулатів, а також моделей, що представляють ідеалізовані об'єкти дослідження. Саме ці компоненти складають фундамент сучасних наукових теорій і слугують підставою для пояснення та систематизації емпіричних даних і закономірностей.

Ці принципи виступають пояснювальними основами наукової теорії. Варто наголосити, що закони, які формуються в межах теорії, описують не безпосередньо реальні об'єкти та процеси, а скоріше ідеалізовані теоретичні конструкції. Логіка теорії визначає правила виведення наслідків і способи побудови пояснень. У наукових дисциплінах, де логічна строгість не є домінуючою (наприклад, у біології чи психології), допускається формування певних зразків пояснень, які вважаються прийнятними в межах конкретної теорії. Залежно від рівня логічної формалізації розрізняють неформалізовані, або якісні, та формалізовані теорії. Закон у такому контексті розглядається як

результат узагальнення отриманих фактів та теоретичних пояснень, побудованих на основі внутрішньої логіки теорії. Початковою стадією створення наукової теорії є формулювання гіпотез — наукових припущень, які потім перевіряються або спростовуються в процесі емпіричних досліджень [19, с. 27].

За рівнем узагальнення слід розрізняти дві категорії припущень. Перша — теоретичні гіпотези, що входять до структури теорії як пояснювальні принципи і перевіряються опосередковано або непрямо. Друга — емпіричні припущення, які підлягають безпосередній перевірці шляхом експериментів і досліджень. Для будь-якого явища або події може бути запропоновано безліч пояснень, виходячи з різних гіпотез. У зв'язку з цим важливо розрізняти наукові та ненаукові гіпотези: науковою вважається гіпотеза, що передбачає принципову можливість її підтвердження або спростування через організацію системного наукового дослідження. Якщо такої можливості немає, припущення стає радше предметом віри і не належить до наукових.

Гіпотези за змістом поділяються на такі типи: а) припущення про існування явища та його властивостей; б) про склад і структуру явищ; в) про взаємозв'язки між явищами та їхніми властивостями, включно з просторово-часовими, функціональними, генетичними, кореляційними чи причинно-наслідковими зв'язками.

У процесі спроб пояснити навколишні явища люди інтуїтивно формулюють припущення, що можуть набувати форми наївних теорій та концепцій. Такі пояснення базуються на щоденному досвіді, стають усвідомленими і можуть з часом перетворюватися на стійкі "звичайні" теорії. Надалі вони здатні ускладнювати сприйняття і використання наукових теоретичних пояснень. Наївні теорії передаються культурою повсякденного життя, мають внутрішню логіку та втілюються у вигляді інтуїтивних моделей-уявлень, які постійно підтверджуються досвідом. Найчастіше подібне спонтанне формування теорій спостерігається в трьох основних

сферах взаємодії людини зі світом: фізичній, психічній та біологічній [22, с. 167].

Наукові теорії, залежно від складності об'єкта дослідження та прогностичних можливостей, умовно поділяють на "сильні" і "слабкі". "Сильні" теорії відзначаються високою точністю термінології, однозначністю інтерпретацій, математизацією пояснювальних підстав, високим рівнем емпіричної перевірюваності та статистично значущими результатами. "Слабкі" теорії зазвичай нематематизовані, засновані на емпіричних даних і вірогіднісних доказах; загальні закони у них формулюються природною мовою із залученням спеціальної термінології й мають здебільшого якісний характер.

У наступному розділі курсової роботи буде розглянуто особливості психологічних умов застосування методологічних підходів у психології.

2.2. Основні етапи побудови психологічних теорій

Психологія — відносно молода наука, якій ще не виповнилося й 150 років. Незважаючи на це, постійне уточнення предмета дослідження, а також розвиток її теоретичного інструментарію дозволяють виділити певну науково-історичну логіку формування науки, що вивчає психічні явища (за Л. Веккером).

На ранньому етапі розвитку психології дослідження були зосереджені на виділенні й фіксації емпіричних та феноменологічних ознак психічних явищ, а також на визначенні їхніх специфічних характеристик. Це обумовило початкову множинність психологічних концепцій, кожна з яких відображала певний аспект психічної реальності. Наступним етапом став період теоретичного узагальнення та побудови пояснень, що здійснювались мовою тієї системи психологічних понять, якою описувалися психічні явища. Теоретичний пошук закономірностей і пояснень відбувався у рамках

термінології, що використовувалася для емпіричного та феноменологічного опису об'єктів психології.

Далі науковий розвиток психології перейшов до формування загальних теоретичних принципів організації психіки, які виходили за межі власне психології та спиралися на знання про фізіологічні, біологічні, соціальні, фізичні, інформаційні та інші закономірності дійсності й людської діяльності [21, с. 287].

Що стосується конкретної теорії та її еволюції, сучасну повноцінну наукову теорію умовно можна поділити на три взаємопов'язані частини: експеримент — теорія — практика. Експеримент і спостереження відносяться до попередніх етапів дослідження, головне завдання яких — перевірка гіпотези на підтвердження або спростування. Тут особливо проявляється проблема, про яку зазначав Т. Кун.

Сьогодні актуальність і новизна наукової роботи вимагають виняткової оригінальності гіпотези. Іноді це створює ситуацію, коли науковці буквально «чіпляються» за будь-яку ідею, що може переосмислити проблему. Якщо оригінальна, але обмежена або логічно непослідовна гіпотеза привертає увагу дослідника і він занадто захоплюється нею, наслідки можуть бути навіть небезпечними. Основна загроза — це навмисна або ненавмисна фальсифікація експерименту. Тому сумлінність у проведенні експериментів є критично важливою як для побудови теорії, так і для отримання практично значущих результатів. Висока якість експериментальних досліджень — ключова умова здорового розвитку науки.

Гіпотеза, підтверджена результатами експерименту, може згодом перетворитися на закон. Проте, якщо накопичується велика кількість неперевіраних або спірних результатів, а існуюча парадигма не дає відповіді на нові питання, у науці виникає криза. Вихід із такої кризи полягає у формуванні екстраординарних і тимчасових теорій, що дозволяють розв'язати невирішені проблеми [24, с. 58].

У цей період дослідники часто повертаються до філософських підходів, які дозволяють переглянути базові засади проблеми. Психологія, на відміну від точних наук, активно застосовує якісний аналіз, який допомагає уникнути фальсифікації досвіду, адже неточності враховуються вже на рівні гіпотези. Однак теорії, побудовані на такому підході, не можуть претендувати на абсолютну практичну застосовність. Нерозв'язані проблеми породжують численні альтернативні теорії, кожна з яких висвітлює новий аспект явища і не може бути однозначно відкинута.

Після завершення дослідження психолог має у своєму розпорядженні великий масив об'єктивних даних, систематизованих відповідно до висунутої гіпотези. Наступним кроком стає побудова теорії, яка також повинна бути об'єктивною. Однак тут постає суттєва проблема — особистість самого науковця. У суспільних науках (хоча психологію не завжди можна однозначно до них віднести) побудова теорій часто базується на певній концепції.

Концепція — це система поглядів або розуміння певних явищ і процесів, центральна ідея або провідна думка наукової праці. Вона ширша за межі конкретної теорії, однак водночас більш суб'єктивна. Зазвичай концепції є "стрижнем", який проходить крізь усі теоретичні побудови, положення та наукові праці автора. Важливо не плутати концепцію зі світоглядом: останній може значною мірою ігнорувати логіку або наукову обґрунтованість. Концепцію можна уявити як своєрідну, унікальну рамку, у межах якої вчений будує "мозаїку" власних теорій, гіпотез і наукових роздумів.

Важко однозначно сказати, що з'являється раніше — концепція чи перша гіпотеза. Найімовірніше, концепція, оскільки вона тісно пов'язана з вихованням та базовими уявленнями дослідника. Концепції не завжди індивідуальні: якщо науковець працює в колективі, він може прийняти концепцію засновника наукового напрямку. Концепція не потребує експериментального підтвердження, але авторитетний учений відповідає за

довіру та визнання, які вона отримала у науковому співтоваристві. Як правило, концепція має більше прихильників, ніж конкретна теорія, адже кожен прагне знайти власне рішення проблеми, але не кожен здатний виробити до неї унікальний підхід.

Після визначення основних чинників, що впливають на побудову теорії та роблять її можливою, слід розглянути процес безпосереднього створення теорії. Першою стадією є роздуми дослідника щодо актуальності нової теорії або теми дослідження, хоча зазвичай актуальність теми визначають ще до формулювання гіпотези [23, с. 113]. Особливо важливі теми зазвичай виникають у періоди кризи парадигм. Суть першої стадії полягає в тому, щоб науковець оцінив, наскільки його теорія доречна для науки та наскільки наукова спільнота готова її зрозуміти й сприйняти.

Якщо доведено, що теорія своєчасна та необхідна науці, слід перевірити її оригінальність. Виявлення того, що ідея вже існує, може стати серйозним ударом для науковця. Для створення справді новаторської теорії, здатної здійснити, як за Куном, "науковий переворот", важлива не формальна новизна, а справжня, заснована на новому підході або концепції. Особистий досвід дослідника у цьому випадку не є вирішальним. Як зазначає Г. Буттерхільд: «Трактування тих самих даних тепер потрібно розташувати у новій системі взаємозв'язків, змінюючи всю схему» [26, с. 376].

Після того як вчений визначає мету своєї теорії та рамки її викладу (тобто концепцію, у межах якої вона буде формулюватися), починається наукове планування. Теорії можна уявити як сітки, які призначені для того, щоб "ловити" світ, усвідомлювати його, пояснювати та опановувати. Дослідники прагнуть робити ці сітки все більш детальними.

Всі події, які пояснюються теоріями, мають початкові умови та універсальні закони як витоки пояснень. Початкові умови поділяються на універсальні та сингулярні висловлювання. Універсальні — це гіпотези, що відповідають природним законам, а сингулярні — ті самі гіпотези, але застосовані до конкретної події або об'єкта. Універсальні висловлювання

формують концептуальну рамку, не дозволяючи концепції оперувати помилковими ідеями, тоді як сингулярні висловлювання створюють фундамент, на якому будується нова теорія [25, с. 81].

На цьому етапі теорія починає, як снігова куля, набирати силу: вона збирає думки автора, систематизує їх, формуючи логічну структуру. Ідеї ще не оформлені в єдину систему, але на певному етапі відбувається інсайт: на основі універсальних і сингулярних висловлювань і "кусків" власних роздумів теорія робить своєрідне "пророцтво" — передбачає наслідки. Таким чином, уява науковця формує образ майбутнього знання — "шматочок світу", який захоплює сітка теорії.

Наступним етапом є безпосереднє планування побудови теорії, яке включає кілька ключових аспектів.

Теоретичні моделі та сфери придатності. Науковець повинен добре розуміти предмет своєї теоретизації. Без цього він ризикує витратити час на створення теорії «порожнього простору» — концептуальної конструкції, яка не має реальної області застосування та не здатна пояснити конкретні явища. Тобто будь-яка теорія повинна мати чіткий фокус придатності, визначений реальною сферою дослідження.

Плідність психологічної теорії. Теорія слугує не лише як спосіб об'єднати множину фактів в єдину систему, але й виконує активні функції: вона формує основу для дедуктивних висновків і дозволяє прогнозувати майбутні події. Крім того, теорія створює загальну систему координат, у якій можна організовувати й зберігати факти, а потім індуктивним шляхом виводити з них загальні принципи [29, с. 112].

Одним із критеріїв високої якості наукової теорії є її здатність продукувати нові ідеї. Ще один важливий критерій — можливість формування перевірюваних гіпотез. Кожна наукова теорія повинна давати змогу будувати припущення з достатнім ступенем визначеності, щоб їх можна було однозначно підтвердити або спростувати експериментально. Це означає, що гіпотези, логічно виведені з теорії, повинні бути достатньо

«тендітними»: вони руйнуються, якщо передбачені ними факти не підтверджуються реальністю.

Сама теорія при цьому не повинна бути настільки крихкою, як продукувані нею гіпотези. Її завдання — створювати умови для безперервного виникнення нових гіпотез, які в процесі експериментальної перевірки можуть ставати надійними твердженнями. Коли гіпотеза підтверджується, перевіряється лише вона, а не сама теорія, що її породила [27, с. 49].

Іноді науковці організовують експерименти таким чином, щоб гіпотези, виведені з різних теорій, конкурували одна з одною. Та, яка отримала чіткіше підтвердження, зараховується на користь відповідної теорії. Водночас теорія, яка постійно породжує гіпотези, але не сприяє їх перевірці, втрачає свою цінність. Вона повинна бути інструментом, що допомагає людині краще розуміти і передбачати майбутні явища; якщо вона не виконує цього завдання, говорити про її істинність безглуздо [28, с. 261].

Таким чином, теорія стає «справедливою» лише тоді, коли її можна застосувати для формування перевірюваних гіпотез. Часто виникає хибне уявлення, ніби теорія — це просто накопичення фактів, тоді як насправді вона являє собою систему принципів, що пояснюють ці факти. Зазвичай факти набувають конкретного сенсу лише в контексті певної теорії [30, с. 27].

Для експериментатора важливо визначати наукові конструкти через операції або стійкі послідовності подій — це основа операціоналізму. Для теоретика він має другорядне значення: терміни теорії не зобов'язані містити власні операціональні визначення. Проте, щоб теорія була продуктивною і могла стимулювати нові дослідження, вона повинна спонукати психологів з експериментальною підготовкою проводити дослідження з чітко визначеними змінними.

Наприклад, під час планування експерименту, спрямованого на вивчення інтелекту, психологу може знадобитися надати цьому поняттю операціональне визначення. Це може виглядати як сума балів, отриманих

учасниками за виконання певного тесту, що є доцільним і практично обґрунтованим рішенням [32, с. 301].

Однак існує ризик, що, занурившись у роботу з протоколами, дослідник забуде про абстрактну сутність поняття інтелекту і почне ототожнювати його лише з тими балами, що зафіксовані в протоколах. Спочатку інтелект розглядався як властивість різних поведінкових ситуацій загалом і не повинен прямо залежати від конкретного тестового інструменту.

До наукової теорії слід ставитися як до конструкції, що з часом може змінюватися, піддаватися модифікації або навіть повністю замінюватися новою. Часто дослідники настільки прив'язуються до своїх дедуктивних міркувань, що вважають: якщо вони відмовляться від початкових припущень або адаптують їх відповідно до нових спостережень, їхня теорія може «зруйнуватися» [32, с. 303].

Однією з ключових особливостей сучасного наукового теоретизування є відкритість для індуктивного узагальнення на основі експериментальних даних. У психології, яка належить до гуманітарних наук, гнучкість та модифікованість теорії безпосередньо залежать від «ліберальності» дослідника, що її створює. Така гнучкість дозволяє уникати багатьох труднощів, якщо вчений володіє стійкими базовими переконаннями, що надають йому відчуття незалежності від власної теорії. Крім того, це запобігає спотворенню експериментальних результатів на користь теорії, яку дослідник не хоче залишати.

Виділяють три основні способи формування гіпотез:

- дедуктивне виведення з чітко сформульованої теорії;
- індуктивне виведення з даних спостережень;

- метод «статистичного невода», коли гіпотези шукаються без використання логічних схем, надаючи пріоритет фактам. Гіпотези, отримані останнім методом, зазвичай мають більш локальний характер і, навіть якщо вони підтверджуються за допомогою перехресної перевірки, не завжди

можуть бути застосовані до інших ситуацій без ризикованих припущень про репрезентативність досліджуваних вибірок [31, с. 78].

Зазвичай такі гіпотези стосуються окремих елементів дослідницьких опитувальників і передбачають, що вони володіють достатньою здатністю розрізняти дві підвибірки на основі певного критерію.

Отже, формулювання та відкриття наукових законів є однією з найважливіших цілей дослідження. Саме через закони відображаються суттєві зв'язки й взаємодії об'єктів і явищ реального світу. На основі законів наука отримує можливість не лише пояснювати вже відомі факти та події, а й прогнозувати нові. Без цього неможливо здійснювати свідому і цілеспрямовану практичну діяльність з побудови психологічних теорій.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1. Особливості дослідження психіки в контексті різних підходів

Психологія як самостійна наукова система знань почала свій розвиток з середини XIX століття. Протягом цього періоду наукове розуміння природи психічних явищ зазнало значних трансформацій, що відображається у численних визначеннях психіки, запропонованих різними школами та напрямками психологічної науки.

На ранніх, донаукових етапах психіку розуміли як душу, яка не мала матеріальної основи, тобто її існування не можна було спостерігати чи виміряти [33, 279]. Пізніше Р. Декарт розглядав психіку як свідомість людини, пізнання якої можливе через процеси рефлексії та самоспостереження. Асоціативна психологія пропонувала розглядати психіку як систему асоціацій: у міру знайомства з подіями та явищами у свідомості людини встановлюються зв'язки між власними діями та сприйнятими об'єктами, а також між їх властивостями за принципами подібності, контрасту та просторово-часової суміжності.

Структурна психологія, представлена роботами В. Вундта та Е. Тітченера, розглядала психіку як систему асоціативних зв'язків між елементами свідомості: елементарні відчуття і переживання виступали первинними одиницями, на основі яких протягом життя формувалися складніші психічні структури. Прагматичні та функціоналістські підходи (Д. Дьюї, У. Джемс) визначали психіку як сукупність функцій, що забезпечують адаптацію організму до зовнішніх умов. Біхевіоризм підкреслював роль навчання у формуванні психіки як системи зв'язків між стимулом та поведінкою. Гештальтпсихологія розглядала психіку як структурно організоване феноменальне поле, ізоморфне динаміці фізичного світу та нейрофізіологічних процесів мозку. Когнітивна психологія визначає психіку

як систему процесів і механізмів центральної нервової системи, які забезпечують обробку інформації із зовнішнього та внутрішнього середовища організму [32, с. 281].

Л. Веккер виділяє ключові особливості та обмеження різних наукових підходів до вивчення психіки. Нейрофізіологічні концепції підкреслюють, що предметом дослідження є не сам психічний акт і його результати, а динамічні та структурні зміни у мозковому субстраті. Внаслідок цього спостерігається часткова заміна дослідження психічних явищ на вивчення їх нейрофізіологічних проявів.

Асоціативна концепція спирається на просторово-часову суміжність психічних явищ як універсальну форму взаємозв'язку, проте вона не враховує: а) структуру, у яку ці явища інтегруються, адже цілісність має властивості, що не зводяться до простого сумування частин; б) характер вихідного матеріалу, на основі якого формується психіка.

Структуралізм (В. Вундт, Е. Тітченер) сприймає первинний матеріал психіки як психічну тканину чуттєвого досвіду, доступного суб'єкту через інтроспекцію. Ці структури формуються з елементів за законами асоціації, і головним принципом організації психічних явищ виступає саме асоціативний зв'язок [35, с. 40].

Гештальтпсихологія пропонує протилежний підхід: структура не є простою сумою елементів, а предметною цілісністю, детермінованою об'єктом. Вона має власні феноменологічні характеристики та закономірності, які не можна редукувати до асоціативних процесів, і визначає особливий спосіб організації психічного досвіду.

Таким чином, історичний розвиток психологічної науки демонструє поступовий перехід від абстрактних і метафізичних уявлень про психіку до системного, структурно-функціонального та експериментально обґрунтованого розуміння психічних явищ, що дозволяє науковцям ефективніше пояснювати, прогнозувати та впливати на психічну діяльність людини.

У психологічній науці застосовується принцип ізоморфізму, тобто взаємно-однозначної відповідності між психічними (феноменальними), нейрофізіологічними та фізичними явищами. При цьому структура психічних явищ розглядається як відокремлена від будь-якого матеріального субстрату, що виступає початковим матеріалом психіки. Хоч структура й ізольована від фізичного матеріалу, вона також існує окремо від фізіологічних механізмів та зовнішніх об'єктів, що відображає принцип психофізичного та психофізіологічного паралелізму. Такий підхід виключає можливість детерміністичного пояснення психіки, коли структури психічних явищ виводяться як обов'язкові наслідки універсальних законів природи.

Функціональна психологія, яка представлена у Європі роботами К. Штумпфа та в Америці функціоналізмом У. Джемса і Д. Дьюї, пропонує різні трактування психічної функції. У європейській версії психічна функція співвідноситься з матеріалом психічної тканини чуттєвого образу, доступного суб'єкту через інтроспекцію. В американському функціоналізмі психічна функція розглядається ширше: як психофізична діяльність, що забезпечує адаптацію організму до умов навколишнього середовища. У цьому випадку психічна функція відокремлена від вихідного матеріалу, на основі якого формується психічний процес або образ.

Внаслідок цього первинним матеріалом психіки стають природжені психічні функції, а психічні акти розглядаються як конструктори об'єктів, тобто об'єкт формується як похідне психічного акту та його функції [36, с. 572].

Якщо психічні функції ототожнюються лише зі спостережуваною поведінкою та фізіологічними реакціями, ігнорується внутрішнє структурування психічних актів. Введення ймовірнісного принципу організації поведінки призвело до застосування статистичних кількісних методів у психології. Таким чином, кількісні показники поведінки і психічних процесів стали розглядатися як окремі прояви інформаційних процесів [36, с. 579].

Подальший розвиток концепції передбачав введення «проміжних змінних», які в необіхевіоризмі пов'язували фактор випадковості з мірою його впливу на поведінку та психіку через такі аспекти, як мотив, когнітивні карти та значення. Усі течії біхевіоризму та необіхевіоризму мають спільні риси: а) використання об'єктивно вимірюваних форм поведінки та ймовірнісної оцінки їх організації, що застосовується як до поведінки, так і до психіки; б) повну абстракцію від специфіки вихідного матеріалу, з якого синтезуються психічні структури.

У психології починає формуватися мотиваційний аспект поведінки як окремий об'єкт дослідження. Мотиви отримують уявну «енергію», що міститься в організмі, і мотивуюче начало психічної діяльності протиставляється як матеріалу, так і структурі. Виникає питання про специфічну форму психічної енергії та механізми психоенергетичних перетворень.

Сучасні підходи до вивчення психіки охоплюють широкий спектр методологій: від класичних (біхевіоризм, психоаналіз, гуманістична психологія) до сучасних (когнітивна, нейропсихологічна, системна психологія). Вони дозволяють розглядати психіку через різні призми: поведінку, несвідоме, особистісний розвиток, обробку інформації, мозкові механізми та складні системи взаємодій. Ці підходи опираються на різноманітні методи дослідження – спостереження, експеримент, тестування, кореляційний аналіз – що забезпечує комплексне вивчення психічних явищ [36, с. 572–579].

Основні підходи до дослідження психіки

Психоаналітичний підхід (Фройд, Юнг): концентрується на ролі несвідомих процесів, раннього дитячого досвіду, внутрішніх конфліктах та захисних механізмах особистості, які визначають поведінку та психічні реакції [1].

Біхевіоризм (Скіннер, Вотсон): досліджує психіку через спостереження за зовнішньою поведінкою, розглядаючи її як реакцію на зовнішні стимули

(S-R), ігноруючи внутрішні психічні процеси, що залишаються «чорним ящиком» [2].

Гуманістичний підхід (Маслоу, Роджерс): приділяє увагу розвитку особистості, її здатності до самоактуалізації, вільному вибору та реалізації потенціалу, акцентуючи суб'єктивний досвід і внутрішні прагнення людини [3].

Когнітивний підхід (Міллер, Нессер): розглядає психіку як систему обробки інформації, що включає сприйняття, мислення, пам'ять, вирішення проблем та прийняття рішень [4].

Нейропсихологічний підхід: вивчає зв'язок між роботою мозку, його нейронними структурами та психічними функціями, такими як емоції, пам'ять і пізнавальні процеси [5].

Системний підхід: розглядає психіку як складну динамічну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів, включаючи особистість, соціальне оточення та різноманітні види діяльності [6].

Індивідуально-особистісний підхід: підкреслює унікальність кожної людини та індивідуальні відмінності, акцентуючи на особливостях особистісного розвитку [7].

Основні методи дослідження психіки

Спостереження: систематичне вивчення та фіксування поведінкових проявів, що дозволяє аналізувати реакції людини в різних ситуаціях.

Експеримент: створення контрольованих умов для виявлення причинно-наслідкових зв'язків у психіці, що може проводитися як у лабораторії, так і в природному середовищі [8].

Опитування (анкетування, бесіди): збір інформації про внутрішні переживання, мотиви, установки та думки людини.

Тестування: застосування стандартизованих психологічних завдань для оцінки здібностей, особистісних рис і рівня розвитку когнітивних функцій [9].

Аналіз продуктів діяльності: дослідження результатів творчої, навчальної або професійної діяльності для виявлення закономірностей психічних процесів [10].

Психіка як функціональна система

Психіка – це складна система функцій, які забезпечують організм можливістю:

- орієнтуватися в навколишньому світі та в станах власного організму;
- організовувати та регулювати виконання різноманітних дій і діяльностей, спираючись на попереднє орієнтування;
- накопичувати протягом життя ефективні способи орієнтування (знання), а також методи планування, організації та реалізації різних дій (уміння та навички) [11].

3.2. Особливості інтерпретації психічних явищ

У науці найбільш достовірними вважаються теорії, які ґрунтуються на причинно-наслідкових зв'язках, оскільки вони дозволяють прогнозувати явища та формулювати закони [36]. Водночас при дослідженні живих об'єктів, а також соціальних або психічних процесів, просте причинно-наслідкове пояснення часто виявляється недостатнім, оскільки такі явища характеризуються високим рівнем складності та багатofакторності. Саме для пояснення складних психічних явищ у науковій психології застосовується підхід, що полягає у редукції, тобто спробі звести складні явища до більш простих компонентів. Цей спосіб пояснення в науковій методології отримав назву наукового редукціонізму [36].

Варто зазначити, що звинувачень у редукціонізмі уникають лише ті теорії, які демонструють високу надійність у прогнозуванні нових фактів у чітко визначених сферах застосування. Методологія, яка передбачає виділення одиниць аналізу, активно використовується у вітчизняних

дослідженнях психічних явищ. Вона особливо корисна для аналізу теоретичних розбіжностей, що виникають між різними авторами при поясненні психічних процесів (В. Давидов, М. Холодна) [37, с. 52].

Для уточнення та доповнення методологічних підходів, започаткованих Л. Виготським, у подальших дослідженнях було впроваджено системний підхід до аналізу психічних явищ. У вітчизняній психології його елементи вже імпліцитно були присутні у рамках діяльнісного підходу О. Леонтьєва, а експліцитно різні варіації системного підходу були реалізовані в роботах Б. Ломова, З. Решетова, Г. Щедровицького, М. Холодної та інших авторів [37, с. 59].

У працях Б. Ломова велика увага приділялася методологічному обґрунтуванню необхідності застосування системного підходу для аналізу та пояснення психічних явищ. На сьогодні ця позиція є загальноприйнятою і не викликає сумнівів серед психологів. Разом з тим, окремі дослідники здійснили спроби уточнити, конкретизувати або доповнити деякі положення Ломова. Основні ідеї включають:

Людина розглядається як система різнопорядкових властивостей, що мають складну ієрархічну структуру та динамічну організацію.

Розвиток і функціонування психічних властивостей може:

- а) детермінуватися властивостями, що не є психічними;
- б) впливати на прояви таких непсихічних властивостей.

Система психічних явищ має вертикальну (рівневу) організацію, і кількість функціональних рівнів окремих психічних процесів може збільшуватися в міру розвитку психіки.

При цьому психічні явища є багатовимірними, і для їх повного опису та пояснення необхідно використовувати аналіз, що базується на комплексі взаємодоповнюючих підстав [36, с. 111].

Системний аналіз психічних явищ

Дослідження психіки потребує системного аналізу, що передбачає:

Встановлення взаємозв'язків психічних явищ з непсихічними процесами того ж рівня або класу:

- психіка у порівнянні з іншими формами відображення дійсності – абіотичною, біологічною та соціальною;
- психіка як один із регуляторів поведінкової активності;
- психіка як складова структури особистості.

Аналіз психічних явищ як сукупності відносно самостійних функціональних утворень, що утворюють єдину систему, включаючи когнітивні, регулятивні та комунікативні функції.

Вивчення психічних процесів у рамках систем більш високого рівня організації:

- у біологічних взаємозв'язках організму зі середовищем;
- у міжособистісних та соціальних відносинах.

Дослідження психіки як явищ, що похідні від процесів на «мікрорівні» нейронної організації, включаючи психофізіологічні та фізіологічні механізми [40, с. 18].

Психічні явища характеризуються нелінійною системно-динамічною детермінованістю, що означає постійні зміни у взаємозв'язках між причинами, чинниками та умовами, які формують прояви психічних функцій. Наукове знання фіксує та відтворює об'єкт через знаково-символічні засоби, які можуть мати різноманітні форми.

Перша основа для виділення таких форм полягає у зображенні об'єкта, що може здійснюватися через емпіричні дані, абстрактні поняття, узагальнення або гіпотетичні моделі пояснення [39, с. 26]. Друга основа ґрунтується на вихідному протиставленні, яке використовується при аналізі: ціле – частина або процес – матеріал. На цих принципах здійснюється аналіз, фіксування та пояснення об'єкта або явища різними методами.

Г. Щедровицький визначає таку форму відображення як системно-структурний підхід, у рамках якого основний акцент робиться на

взаємозв'язках між елементами, а не на самих елементах. Він виділяє два основних способи системно-структурного зображення об'єкта.

Методологія організації пізнавального орієнтування в різних предметних сферах, запропонована І. Ільєсовим, ґрунтується на систематичному категоріальному узагальненні знань відповідно до способів їх отримання. Така організація передбачає розмежування знань на описові та пояснювальні, емпіричні та теоретичні, а також систематичне представлення характеристик об'єктів і явищ за категоріями, а теорій – за принципом їх побудови [39, с. 26].

Явища та події можуть постати перед спостерігачем як об'єкти або процеси, при цьому як у об'єктів, так і в процесів можна виділити:

- а) ознаки та властивості;
- б) склад і структуру;
- в) відносини та зв'язки.

Реєстрація та фіксація характеристик подій і явищ, безпосередньо спостережуваних або зафіксованих за допомогою приладів, формує сферу описових наукових знань, що складається з фактів. Натомість сфера пояснювальних знань охоплює побудову пояснень і теорій, які можуть класифікуватися за різними підставами. Основні функції наукової теорії включають пояснення і передбачення явищ та подій, а похідна функція – теоретичне узагальнення фактів і явищ.

Різні типи наукових узагальнень, як зазначає І. Ільєсов, включають емпіричне узагальнення, яке об'єднує предмети та явища за спостережуваними або вимірюваними ознаками [38, с. 36].

Таким чином, у вітчизняній психології виділяють три основні способи методологічної організації психологічного дослідження та його результатів. Найбільш суттєві відмінності між ними проявляються при аналізі:

- а) онтологічної специфіки психічних явищ;
- б) пояснювальних, теоретичних знань і способів їх наукової побудови.

При застосуванні методології виділення одиниць аналізу різні способи пояснення зводяться до філософської тези про рух думки від одиниці аналізу (сутності явища) до його «розвинених форм» через «сходження від абстрактного до конкретного», як зазначає В. Давидов.

Інтерпретація психічних явищ має низку специфічних характеристик, що обумовлені їх суб'єктивністю, багатовимірністю та взаємозалежністю. Для точного розуміння психічних процесів необхідно враховувати життєвий досвід, поточний стан, вік та культурний контекст особистості, а також застосовувати різні підходи — когнітивний, емоційний, поведінковий. Психічні явища, включаючи процеси, стани та властивості, проявляються на різних рівнях свідомості і взаємодіють між собою, тому їхнє розуміння потребує цілісного аналізу особистості.

Ключові характеристики інтерпретації

Суб'єктивність та контекстуальність: результати інтерпретації залежать від індивідуального світогляду, досвіду та культурного фону як дослідника, так і суб'єкта.

Багаторівневість: психічні явища, такі як мислення, емоції чи воля, взаємодіють на свідомому, підсвідомому та несвідомому рівнях, що ускладнює їх однозначну інтерпретацію.

Цілісність: для правильного розуміння психічних явищ необхідно розглядати їх як частину єдиної системи, що включає процеси (пам'ять, увага), стани (настрій, тривога) та властивості особистості (характер, темперамент).

Динамічність: психіка постійно змінюється, тому інтерпретація має враховувати поточний стан людини та її розвиток у часі.

Пошук зв'язків: важливим є встановлення причинно-наслідкових відносин між думками, переживаннями та поведінкою особи, що дозволяє формувати цілісні «нарративи» психологічних процесів.

Основні типи інтерпретації

Життєва інтерпретація: обмежується описом зовнішніх проявів та інтуїтивними припущеннями щодо причин поведінки.

Наукова інтерпретація: базується на системних методах аналізу даних і використанні перевірених теорій для прогнозування поведінки та явищ.

Клінічна та консультативна інтерпретація: спрямована на розвиток саморозуміння клієнта, підвищення його здатності до рефлексії та усвідомлення власних психічних процесів.

Для зменшення помилок та підвищення точності інтерпретацій психологи використовують принципи об'єктивності та системності, що дозволяють відокремлювати факти від теоретичних припущень.

Таким чином, при застосуванні системного підходу часто не проводиться суворе розділення пояснювальних і описових знань, що може призводити до їх змішування. Психологічні явища узагальнюються переважно за способами їх пояснення з певної теоретичної позиції, тобто виходячи з прийнятих принципів пояснення. Сучасна методологія повинна забезпечувати чітке орієнтування дослідника у різних способах пояснення явищ, що підвищує точність і цілісність наукового аналізу.

ВИСНОВКИ

У ході виконання курсової роботи було здійснено системний аналіз актуальних проблем методологічного забезпечення психологічних досліджень, як фундаментальних, так і прикладних, що мають на меті вирішення нагальних завдань сучасного суспільства. Особлива увага приділена тому, як методологічні підходи впливають на розвиток психологічної науки, формування наукових концепцій та практичну ефективність знань у психології.

Розглянуто шляхи розвитку психологічної науки в рамках парадигми генетичної психології, методологічний потенціал якої дозволяє глибоко осмислити, виявити та впровадити нові підходи до організації психологічного дослідження. Важливим є визначення критеріїв евристичності та практичної цінності психологічного знання, що підвищує ефективність роботи психолога як у науковій, так і в прикладній площині.

Особлива увага приділена проблемі дослідження особистості, що розглядається як реальний предмет психологічного вивчення. Акцент зроблено на необхідності серйозного методологічного осмислення з метою визначення сутності особистості, джерел її розвитку та чинників, що впливають на формування психічних процесів.

У роботі запропоновано методи та інструменти збору емпіричних даних, встановлено методологічні парадигми та окреслено шляхи аналізу та експериментування. Це дозволяє досліднику наблизитися до глибшого розуміння природи психічної реальності та особливостей її прояву у людини.

Важливо відзначити, що курсова робота представляє теоретичне бачення методологічних підходів у психології, демонструючи ефективність кожного з них у певних сферах дослідження. Хоча матеріал роботи не вичерпує всієї тематики зарубіжних та вітчизняних досліджень, він забезпечує достатній інформаційний та аналітичний фундамент, який може бути використаний для подальшого розвитку психологічних досліджень.

Представлені у роботі матеріали також підкреслюють значення спеціальної підготовки психологів, спрямованої на практичне застосування методологічних знань. Таким чином, робота виконує функцію методологічного орієнтира, який допомагає поєднати теоретичні основи психології з їх практичним застосуванням у дослідженнях та професійній діяльності.

У підсумку, курсову роботу можна розглядати як внесок у систематизацію знань про методологічні підходи в психології, що дозволяє глибше зрозуміти природу психічних явищ, особливості їх інтерпретації та значення для розвитку сучасної психологічної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 60-74.
2. Білоусова Т. П. Основи наукових досліджень: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Т. П. Білоусова, Ю. О. Маркітантов. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. універ-т, 2004. – 119 с. 41
3. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень : Підручник для студ. екон. спец. вузів / М. Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1997. – 271 с.
4. Брадовський В. Й., Патрик І. П., Яблонко В. Я. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові / В. Й. Брадовський, І. П. Патрик, В. Я. Яблонко. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 224 с.
5. Бродовська В. Й., Грушевський В. О., Патрик І. П. Тлумачний російсько–український словник психологічних термінів: Словник. / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
6. Вовканич С. активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку. – Л.: Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 2006. – 184 с.
7. Гавриш Р. Л. Науково-дослідницька діяльність студентів у вищих навчальних закладах / Р. Л. Гавриш. – Полтава, 2004. – 44 с.
8. Гринькова М. В. Дипломні та кваліфікаційні роботи: вимоги до їх написання, оформлення та захисту (для студентів природничого факультету) : посіб. / Гринькова М. В., Шиян Н. І., Гуріненко Н. О. – Полтава : АСМІ, 2001. – 96 с.
9. Гуманістична психологія: Антологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів: [у 3-х т.]. / Р. Трач. Г. Балл. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – Том 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – 2001. – 252 с.
10. Гуманістична психологія: Антологія: [в 3-х т.]. : Навч. посіб. для студ.

вищ. навч. закл. / Р. Трач, Г. Балл. – К.: Унів.вид-во ПУЛЬСАРИ, 2001. – Т. 2: – 2005. – 279 с.

11. Гусельцева М. С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии / М. С. Гусельцева // Вопросы психологии. 42 – 2006. – № 1. – С. 3-15.

12. Загальна психологія : Хрестоматія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Каравела, 2007. – 640 с.

13. История психологии (10-е – 30-е гг. Период открытого кризиса) : Тексты / Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. 3-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 480 с.

14. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень / В. В. Ковальчук, Л. М. Моїсєєв. – К. : Професіонал, 2007. – 240 с.

15. Коханко О. М. Основи науково-педагогічних досліджень: Навч. посібник. / О. М. Коханко. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 254 с.

16. Курсові та дипломні роботи : метод. рек. та вимоги для студ. спец. «Дошкільне виховання» / [уклад. : Н. М. Манжелій, О. С. Чернова, О. І. Гришко та ін.]. – Полтава, 2003. – 66 с.

17. Кушнарєнко Н. М. Наукова обробка документів. Підручник. / Н. М. Кушнарєнко. – К.: Знання, 2006. – 334 с.

18. Лудченко А. А. Основы научных исследований: Учебн. пособие. / А. А. Лудченко. – К.: Знання, 2000. – 334 с.

19. Мазилев В. А. Методологические проблемы психологии в начале XXI века / В. А. Мазилев // Психологический журнал. – 2006. – № 1. – Т. 27. – С. 23-34.

20. Методологические основы психологии: хрестоматия; учебнометодический комплекс / авторы и составители С. Ю. Манухина, А. Н. Занковский. – М., Изд. центр ЕАОИ, 2009. – 152 с.

21. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 632 с.

22. Мигаль В. Д. Теорія і методи наукової творчості: Навч. посібник. / В. Д.

Мигаль. – Х.: ІНЖЕК, 2007. – 423 с.

23. Мироненко В. В. Хрестоматія по психології. Учеб. посібник для студентів пед. ін-тів. Під ред. А. В. Петровського / В. В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1997. – 528 с.

24. Моргун В. Ф. Кваліфікаційні наукові роботи з психології : метод. поради студ. / В. Ф. Моргун, Л. С. Москаленко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 7. – С. 57–61.

25. Мортук В. В. Основи наукових досліджень. / В. В. Мортук. – Дрогобич: Вимір, 2005. – 142 с.

26. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.

27. Психологічна деонтологія: етичні кодекси: Хрестоматія / уклад. В. О. Климчук. – К.: МАУП, 2005. – 88 с.

28. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.

29. Психологічний словник. / Під ред. І. Войтко. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.

30. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. / І. С. П'ятницька-Позднякова. – К., 2003. – 116 с.

31. Савчин Мирослав. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 252 с.

32. Савчин М. В., Гавриш З. С. Вступ до спеціальності : Психолог, 44 практичний психолог : Навчальний посібник / М. В. Савчин, З. С. Гавриш. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – 400 с.

33. Свердан М. М. Основи наукових досліджень. навчальний посібник / М. М. Свердан, М. Р. Свердан. – Чернівці : Рута, 2006. – 352 с.

34. Тарелкін Ю. П. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 196 с.

35. Фурман А. В. Методологія наукових досліджень:

модульнорозвивальний підручник / А. В. Фурман. – Т. : Економічна думка, 2005. – 40 с.

36. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник: близько 2500 термінів / В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2007. – 640 с.

37. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підруч. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – 6-те вид., переробл. і допов. – К. : Знання, 2008. – 310 с.

38. Щербакова І. М. Методичні рекомендації до написання курсової роботи з курсу «Психологія праці» : навч. посіб. [для студ., що навч. за напрямом підготов.: 6.030103. Практична психологія] / І. М. Щербакова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – 72 с.

39. Щербакова І. М. Психологія праці : теоретичні і методологічні основи наукових досліджень: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. М. Щербакова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 144 с.

40. Щербакова І. М. Навчальна програма курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» : для студ. спец. «Практична психологія» / І. М. Щербакова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 18 с.